

NOVA TUMAČENJA KAO IZAZOV KAZALIŠTU

Natka Badurina

UTVARA KLETVE. O SUBLIMNOM I RODNIM ULOGAMA
U HRVATSKOJ POVIJESNOJ TRAGEDIJI U 19. STOLJEĆU

Zagreb, Disput, 2014.

Kao šezdeseta knjiga respektabilne Disputove biblioteke Četvrti zid prošle je godine, 2014., objavljena knjiga Natke Badurine, docentice na Odsjeku za strane jezike i književnosti Sveučilišta u Udinama. Sažimajući temeljnu ideju svoje studije o različitim modalitetima sublimnog u devetnaestostoljetnoj povijesnoj tragediji pozivanjem na „antisublimni manifest” dramatičarke Ide Fürst u drami *Kraljević Radovan* – zasnovan na (ženskoj) slutnji da katastrofa nije neizbježna i da je kletva tek utvara – knjiga nosi naslov *Utvara kletve*, a njezin je sadržaj pobliže određen već u podnaslovu koji glasi *O sublimnom i rodnim ulogama u hrvatskoj povijesnoj tragediji u 19. stoljeću*. Knjiga je nastala na temelju doktorskoga rada Natke Badurine, napisanog i obranjenog pod mentorstvom Krešimira Nemeca, a dijelom se naslanja/nastavlja i na autoričinu prethodnu (i nagrađivanu) knjigu *Nezakonite kćeri Ilirije* objavlvenu 2009. u izdanju zagrebačkoga Centra za ženske studije u kojoj se autorica bavila različitim oblicima međuodnosa književnosti i ideologije u 19. i 20. stoljeću. *Utvara kletve* je, dakle, nastavak autoričina dugogodišnjeg zanimanja za problematiku složenog i višesmjernog suodnosa književnosti i ideologije, kao i autoričina uvjerenja da se u 19. stoljeću kriju mnoga polazišta i odgovori za detektiranje brojnih pojmova koji ak-

tivno determiniraju i/ili suoblikuju našu suvremenost, što mnoge zaključke do kojih autorica u knjizi dolazi čini tim relevantnijima. Isto se može reći i za jedno od temeljnih polazišta Natke Badurine, a riječ je o njezinoj želji da analizirane dramske tekstove, koji se često smatraju tek prevladanim, pa i mrtvim slovom na papiru, ili se doživljavaju kao „gotovo zaboravljena književna baština” (7), pročita kao tekstove koji bi i danas mogli biti od interesa suvremenoj kazališnoj pozornici i suvremenoj kazališnoj publici, ne nužno tek uslijed redateljskog preispisivanja teksta već zahvaljujući sebi samima.

U vrlo opsežnoj i iscrpnoj studiji koja u tiskanom izdanju broji preko tri stotine stranica, Natka Badurina propituje više tematskih žarišta kao što su pitanja rodnih uloga i rodnih politika, pitanja žanra (napose povijesne tragedije) i pitanja nacionalne ideologije u 19. stoljeću, te se u njihovoj analizi služi brojnom i raznovrsnom metodološkom aparaturom koju crpi ponajprije iz feminističke teorije, književne povijesti, književne antropologije i historiografije, ali svoje analize i uvide produbljuje i proširuje pozivanjem ili upućivanjem i na mnoge druge teorijske i metodološke okvire. Pritom je proučavanje rodnih uloga u povijesnoj tragediji 19. stoljeća i načina na koji su one u njemu definirane i konstruirane, i to u

kontekstu u kojem je književnost shvaćena kao aktivni dionik u proizvodnji znanja i identiteta, dijelom odabrano i kao „privilegirani kut gledanja” (8) na procese konstituiranja i formiranja hrvatske građanske kulture.

Središnji provodni motiv istraživanja Natke Badurine, pojam sublimnog „posuđen” iz estetike i antropologije, u uvodnim redcima studije određen je kao pojam koji u sebi sabire elemente brojnih društvenih, političkih, umjetničkih, psiholoških i drugih pojava, odnosno pojava i osjećaja koje nije lako jednoznačno opisati ili obuhvatiti: „uzbuđenje, strah i zanos; osjećaj gorde uzvišenosti; umjetnički nered i kaos, razornu moć ideologije, destruktivnost, nagon za smrću” (8). Autorica s posebnim zanimanjem prati ono što sublimno približava tragediji, a to je razumijevanje sublimnog kao osjećaja koji prati suočavanje čovjeka s neizbježnom nesrećom, uzrokujući njegovo materijalno stradavanje s jedne i duhovno i moralno uzdizanje s druge strane. Usredotočenost na pojam sublimnog spram kategorija kao što su tragični žanr, odnos prema prošlosti i rod, učinila je da navedeni pojam postane i konstanta u trodijelnoj kompozicijskoj shemi studije koju čine navedeni pojmovni parovi, pa se tako u tri osnovna dijela knjige Natke Badurine obrađuju: „Sublimno i tragični žanr”, „Sublimno i odnos prema prošlosti” te „Sublimno i rod”.

Definirajući i omeđujući predmet istraživanja, autorica analizira stavove dosadašnjih istaknutijih proučavatelja hrvatske povijesne tragedije 19. stoljeća poput Marijana Matkovića, Darka Suvina, Nikole Batušića, Sanje Nikčević ili Pavla Pavličića, a potom precizno razgraničuje,

utvrđuje i obrazlaže vlastiti odabir tekstova. Natka Badurina istraživanje provodi mahom na korpusu hrvatske povijesne tragedije 19. stoljeća i nekoliko ostvarenja sentimentalno-povijesne dramatikete nekoliko opernih libreta, obuhvaćajući preko trideset dramskih djela i libreta, odnosno oko dvadeset dramatičara/dramatičarki i libretista među kojima su: Ivan Kukuljević Sakcinski, Ljudevit Farkaš Vukotinović, Dimitrija Demeter, Matija Ban, Mirko Bogović, August Abramović Adelburg, Franjo Marković, Hugo Badalić, Ivan Dežman, Higin Dragošić, Ante Tresić Pavičić, Dragojla Jarnević, Ida Fürst i Eugen Kumičić. Autorica u obzor svojih analiza uzima i nekoliko tekstova s početka 20. stoljeća koji se naslanjaju na devetnaestostoljetni kanon i pokazuju poetički kontinuitet, a to su dva dramska teksta ženskih autorica – inače rjeđe zastupljenih u devetnaestostoljetnom izboru – točnije, Marije Jurić Zagorke i Nine Vavre, koje se na različite načine postavljaju prema žanru povijesne tragedije (prva podrivački, druga afirmativno). Granicu 19. stoljeća prelazi i jedan libretto, Lukežov *Petar Svačić* iz 1902. godine. Važno je, međutim, istaknuti da se prilikom odabira korpusa analiziranih djela autorica rukovodi relevantnošću pojedinih tekstova za problematiku koja je u središtu njezinoga istraživačkoga fokusa – a to je tvorba rodnih uloga – više nego njihovom žanrovskom ujednačenošću, s naglaskom na činjenici da je za analizu izuzetno važno koje se karakteristike javljaju u kojoj žanrovskoj podvrsti, odnosno javljaju li se u povijesnoj tragediji, sentimentalnoj drami ili libretu. S obzirom da autoricu ponajprije zanima odnos prema nacionalnoj prošlosti, iz korpusa

izostaju tzv. rimske tragedije Ante Tresića Pavičića (autorica, štoviše, naglašava da hrvatski autori povijesnih tragedija odbiru nacionalnu povijesnu građu češće nego europski). Zbog usredotočenosti na privatno više nego na povijesno izostaju tragedije Stjepana Miletića, a zbog promjena u oblikovanju žanra i time u oblikovanju rodnih uloga izostaju tragedije Ive Vojnovića kojeg autorica, oslanjajući se među ostalim i na pojmovlje Frome Zeitlin, drži hrvatskim inicijatorom „ženske” povijesne tragedije naspram dotad prevladavajućega „muževnoga” teatra. Analizirajući formalne karakteristike žanra tragedije (dramska struktura, stih, nacionalna prošlost, staleška klauzula, tragična krivnja, nesretan završetak, katarza), autorica dolazi i do vlastite radne definicije hrvatske povijesne tragedije te je opisuje kao „dramski tekst (u prozi ili stihovima) s građom iz hrvatske nacionalne prošlosti od 7. stoljeća do turskoga doba u kojem junaka, pripadnika vladajućeg staleža, zadesi nesreća kao stjecaj političko-povijesnih okolnosti, njegova karaktera i osobnih odnosa s drugim likovima” (88), pri čemu ta nesreća nema jasan uzrok u njegovom djelovanju ili objašnjivom razlogu, a dovodi do nesretnog kraja, ali i obećanja u svjetliju budućnost koja je definirana kao nacionalna sloboda i samostalnost.

U knjizi Natke Badurine povijesna tragedija 19. stoljeća sagledana je kao sublimni žanr koji zastupa subliman odnos prema prošlosti i u kojem su sublimno (kao i njemu suprotstavljeno *lijepo*) rodno obilježeni, a poseban se naglasak stavlja na problematiziranje nesublimnosti konteksta njezinoga nastanka i procvata, odnosno procesa poznanstvovanja i desubli-

macije historiografske znanosti u 19. stoljeću. Za autoričinu su argumentaciju, naime, važni napisi Haydena Whitea o formiranju historiografske znanosti u 19. stoljeću pod pomnim društveno-političkim nadzorom te o retoričnosti historiografskoga diskursa, a poziva se i na teze M. Foucaulta o razvoju tzv. „diskursa rata” lišenog neutralnosti i totaliteta te usredotočenog na zagovaranje jednostranih istina u ime potlačenih grupa koje žele „okrenuti kotač povijesti” (9) u svoju korist i to pobunom i ratom. Autorica uočava srodnosti suvremene povijesne tragedije i historiografije, ponajprije u ideji hrvatske povijesti kao sublimnog doživljaja suočavanja nacionalnoga duha s neprijateljskim snagama. Štoviše, hrvatska povijesna tragedija nadaje se i kao svojevrsna čuvarica ili pronositeljica sublimnoga u vremenu u kojem se sublimno „čisti i izbacuje iz znanstvenoga diskursa, ali i kao suputnica nacionalne historiografije koja se nije mogla dokraja odreći sublimnog čitanja nacionalne povijesti” (212). Posebno su zanimljive tvrdnje Natke Badurine da podjednako shvaćanje nacionalne povijesti u povijesnoj tragediji dijele autori različitih/oprečnih političkih opredjeljenja, kako liberalno orijentirani poput Markovića, tako i pravaški orijentirani poput Tresića, dakle i tragedije pisane s liberalnih i socijalnih i tragedije pisane s nacionalnointegrativnih pozicija, odnosno da se sublimni diskurs ne može izjednačiti s „desničarskom kulturom”. Na tome tragu autorica problematizira i brojne optužbe (i s lijevice i s desnice) za reakcionarnost ili pobuđivanje nacionalizma (a u krajnjoj konzekvenci i fašizma, odnosno radikalnih nacionalističkih ideologija 20. stoljeća) koje su često pljuštale

po tragediji, ne samo u Europi, nego i u Hrvatskoj: autorica, primjerice, iz nekih hrvatskih radova iščitava stavove prema kojima tragedija pridonosi pasivizaciji publike (D. Suvin) i pobuđuje nacionalizam (B. Vodnik, M. Krleža), a kod M. Matkovića ističe sudove o ideološkoj nedosljednosti i reakcionarnosti povijesne drame. Tražeći argumente za ili protiv tvrdnji o reakcionarnosti hrvatskih povijesnih tragedija te pobuđivanju nacionalizama, autorica utvrđuje kako takvi sudovi mogu stajati tek za jedan dio građe. Njezino je mišljenje da uzvišenost kanona hrvatske povijesne tragedije ne počiva isključivo na nacionalizmu i idejama grupnoga identiteta, časti i obrane teritorija, kako se to često tvrdilo, te da su mnoge razmatrane tragedije zagovornice progresivnih društvenih ideologija i stavova, neovisno o ideološkom kontekstu. S druge strane, kako utvrđuje, to što neke hrvatske povijesne tragedije koje se smatraju kanonskima nisu nužno reakcionarne i šovinističke istodobno ne znači i da će izostati rodna obilježnost sublimnoga i lijepoga: provedene analize dramskih tekstova pokazuju kako je u većini njih društveni status žene prikazan s patrijarhalnih i konzervativnih pozicija. Međutim, autorica u razmatranome korpusu ipak nalazi odmake od rigidnih rodni podjela i različite vidove ostvarenja „ženskoga sublimitea”, već od Dimitrija Demetra sve do Ide Fürst.

Zanimajući se za tekstove koji su u novije vrijeme razmjerno rijetko predmetom detaljnijih književnih i teatroloških istraživanja, ali i razmatrajući u njihovoj književnokritičkoj i književnoteorijskoj reinterpretaciji mogućnost pobuđivanja suvremenoga kazališta za njih, posebno

su zanimljive i autoričine prosudbe o razlozima njihovoga scenskoga uspjeha ili neuspjeha. Primjerice, naslanjajući se na tvrdnju kako je za scenski neuspjeh mnogih povijesnih tragedija 19. stoljeća dugo okrivljavana njihova prazna nacionalistička retorika, Natka Badurina ustvrđuje da kod nekih od tragedija korijene neuspjeha na sceni treba tražiti u činjenici da *nisu* u sebi imale ideje koje bi mogle „mobilizirati širu publiku i nacionalnu zajednicu” (188). S tim u vezi vrijedi navesti i mišljenje autorice da se objašnjenje manje popularnosti hrvatskih povijesnih opera – u odnosu na dominantnoga Zajčeva *Zrinjskog* – možda krije u tekstu koji ih zadržava u sferi visoke kulture, u odsustvu melodramatičnosti i u bliskosti kanonu povijesne tragedije.

Pored već spomenutih, Natka Badurina se u svome razlaganju sublimnog u povijesnoj tragediji 19. stoljeća dotiče, ovlaš ili detaljnije, i većeg broja drugih važnih tema, poput rasprava o žanru tragedije te njezinoj navodnoj smrti i mogućnostima opstanka u 20. stoljeću, analiza oblika i naravi subverzivnih sadržaja unutar popularne književnosti te dvojnoga odnosa popularne kulture prema dominantnoj ideologiji obilježenog i preuzimanjem i revizijom vladajućih ideja, kao i u hrvatskoj teatrološkoj literaturi i dalje nedovoljno razmatranog opernog libreta ili rodne teorije glasova, posebice s obzirom na opreke prirode i kulture, racionalnog i iracionalnog, dominantnosti u libretu naspram dominantnosti u glazbi te upisivanja sublimnog u glas primadone. Jedan od važnijih provodnih motiva knjige svakako je i autoričin pokušaj feminističkoga preispisivanja književnoga kanona s pozicije autorstva, s uporištem u stavu da

znanje o autorovoj spolnoj pripadnosti neminovno utječe na percepciju i valoriziranje njegovoga književnoga teksta. Na posljetku, posebna su vrijednost knjige same (re)interpretacije nekoliko desetaka dramskih djela iz 19. stoljeća u kojima Natka Badurina nudi brojne nove i poticajne uvide u razmatrani korpus radova. Ukratko, knjiga Natke Badurine značajan

je prinos razumijevanju hrvatske devetnaestostoljetne dramske književnosti i libretistike, (književne) historiografije i povijesti kazališta, a gledano iz pozicije teatrologa, i novi izazov suvremenome hrvatskome kazalištu da iznova razmotri neke od analiziranih tekstova, ali i da pritom ne zanemari neke od spoznaja koje nam o njima donosi *Utvvara kletve*.

Martina Petranović